

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

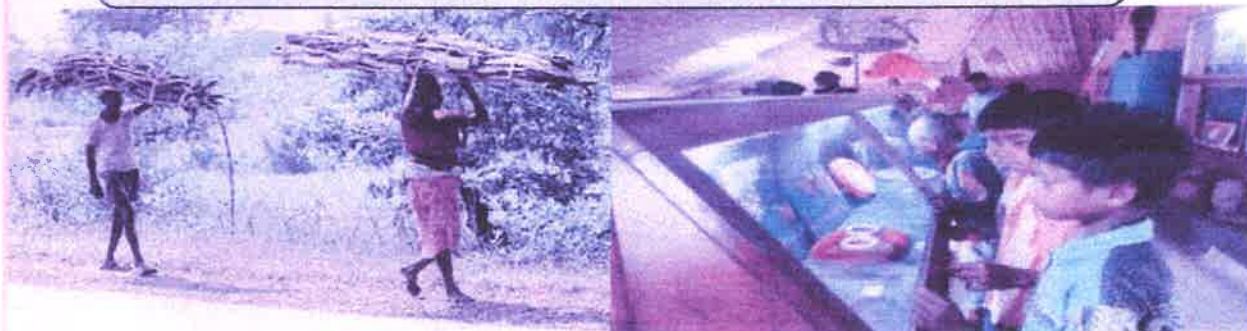
RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

October-2019 Special Issue – 201(B)

Nature Resources Based Sustainable Development
With Special Reference to Tribal Community Rights

Guest Editor :

Dr. N. K. Phadke

Principal

Dr. S. D. Devsey Arts College & Commerce &
Science College, Wada,
Dist. Palghar (M.S) India

Executive Editors -

Dr. Dilip Telang

Dr. Surendra Khandekar

Dr. Rajendra Mane

Mr. Anup Pansare

Chief Editor -

Dr. Dhanraj T. Dhangar (Yeola)

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmoc Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	शीर्षक	लेखक / लेखिका	पृष्ठ क्र.
मराठी विभाग			
1	पालघर जिल्ह्यातील आदिवासींच्या शाश्वत विकासातील आदिवासी सेवा मंडळाचे योगदान	डॉ. बळीराम चव्हाण	5
2	दळणवळणाच्या साधनात सागरी मार्गाचे महत्त्व	डॉ. एस. एल. म्हात्रे	16
3	वाढत्या शहरीकरणांमुळे आदिवासी समाजावर होणाऱ्या दुष्परिणावर भाष्य करणारे नाटक : 'राणी माशी'	डॉ. संदिप बनसोडे व सुनील कांबळे	19
4	आदिवासी जमातीच्या हक्क आणि अधिकारासंदर्भात आंबेडकरी चळवळीची भूमिका	सुनिता सावरकर	23
5	आदिवासी समुदायाच्या शाश्वत विकासात कला, लोकसाहित्य, नृत्य, लोकगीते, पर्यटन, विज्ञान आणि तंत्रज्ञानाची भूमिका	प्रा. उद्धव खोमणे	27
6	आदिवासी समाज आणि शिक्षण	डॉ. व्ही. पी. फाळके	34
7	आदिवासी वर्गाच्या विकासाचे प्रयत्न	डॉ. वासुदेव डोंगरदिवे	38
8	तारपा वाद्याचे अस्तित्व : एक चिकित्सक अभ्यास	डॉ. विनोद सोनवणे	43
9	समाज माध्यमांचा पालघर जिल्ह्यातील आदिवासी जीवनावर पडलेला प्रभाव : एक भौगोलिक अभ्यास	श्री. विशाल सोनकांबळे व श्री. मुकेश कुलकर्णी	48
10	सहकारातून आदिवासी समुदायाचा शाश्वत विकास	सौ. योगिनी पाटील	54
11	आदिवासी जमातींच्या शाश्वत विकासात आदिवासी लोकसंस्कृतीची भूमिका	प्रा. कैलास कळकटे	58
12	आदिवासींच्या हक्कांच्या संदर्भात 'निसर्ग संसाधन आधारित शाश्वत' आदिवासी धोरणे व त्यांची अंमलबजावणी	डॉ. रवींद्र भागस	62
13	महादेव कोळी जमातीच्या स्त्रियांची आर्थिक स्थिती - विशेष संदर्भ - देगलूर तालुका	स्वप्ना संगमवर	68
14	पर्यटक निघाले आदिवासींच्या भेटी करिता	डॉ. सी. हेमलता मुकणे	73
15	कृषी पर्यटनातून आदिवासी लोकांचा चिरस्थायी विकास विशेष संदर्भ : पालघर जिल्हा	डॉ. जयवंत पाटील	79
16	आदिवासींच्या विकासात शासकीय योजनांचे योगदान	डॉ. ज्योती पोटे	83
17	महाराष्ट्रातील आदिवासींचे वैविध्यपूर्ण नृत्य प्रकार	डॉ. ज्योती रामोड	92
18	सॅन्ट्रिय शेती काळाची गरज	श्री. कांतीलाल पाटील व डॉ. अनिल पाटील	96
19	आदिवासी स्त्री सक्षमीकरण : सामाजिक स्थिती	कविता लोखंडे व डॉ. विनायक शिंदे	101
20	आदिवासींच्या शाश्वत विकासासाठी कला, लोकसाहित्य, पर्यटन, विज्ञान आणि तंत्रज्ञान यांची भूमिका व सरकारचे धोरण	प्रा. किशोर चौरि	105
21	आदिवासी रामायण : एक लोककथा	डॉ. अंजली मस्करेन्हुस	110
22	नैसर्गिक शेतीतून आदिवासी समाजाच्या शाश्वत विकासाचा अभ्यास (संदर्भ : पालघर जिल्हा)	अंकिता वर्तक	115
23	आदिवासी वारली चित्रकलेचे महत्त्व	प्रा. बाळासाहेब चकोर	121
24	आदिवासींचे जीवन व विवाहसंस्था	डॉ. संजय बेंद्रे	124
25	आदिवासी (कोळी) बोली भाषेतील शब्द	डॉ. एस. एस. भैरगुडे	127
26	आदिवासी कलांची वैश्विकता	डॉ. भीमराव वानोळे	133

आदिवासी जमातींच्या शाश्वत विकासात आदिवासी लोकसंस्कृतीची भूमिका

प्रा कैलास कळकटे

मराठी विभाग प्रमुख,

जीवनदीप शैक्षणिक संस्था संचलित,

कला वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, खर्डीता, शहापूर जि.ठाणे

९९२३९९२३९०

प्रस्तावना :

निसर्गावर प्रेम करणारा ,दऱ्या खोऱ्यात राहाणारा,वेगळी भाषा बोलणारा , जंगल व जमीन यावर आपला अधिकार सांगणारा समुदाय म्हणून आदिवासी समुदाय ओळखला जातो.भारतीय संविधानाच्या कलम ३४२ (१) नुसार आदिवासींना ' अनुसूचित जमाती' असे संबोधले आहे.भारतीय समाज जीवनाची विभागणी ही शहरी , ग्रामीण व आदिवासी या तीन प्रमुख विभागात केली जाते. आजमितीला भारताच्या एकूण लोकसंख्येच्या जवळजवळ ८.८ % इतकी लोकसंख्या आदिवासी समुदायाची आहे. जागतिकीकरणाच्या या कालखंडातही हा समुदाय विकासापासून कोसो दूर आहे.त्यामुळेच या समुदायाला विकासाच्या मुख्य प्रवाहात आणण्यासाठी विशेष घटनात्मक तरतुदी करण्यात आल्या आहेत.तरीही हा समुदाय शाश्वत विकासापासून आजही वंचित आहे.शासकीय योजना , विविध संस्था, घटनात्मक विशेष तरतुदी या सगळ्यांच्या मदतीने आदिवासी समुदायाचा विकास झपाट्याने होणे अपेक्षित होते.परंतु वास्तव वेगळे आहे.कारण आजही आदिवासी समुदायाचे प्रश्न संपलेले नाहीत.त्यामुळेच आदिवासी समुदायाचा शाश्वत विकास करावयाचा असेल तर त्यासाठी त्यांच्या लोकसंस्कृतीची व विकासाची सांगड घालावी लागेल.कारण हा समुदाय परंपरा प्रिय आहे.त्यांना त्यांच्या परंपरांचा प्रचंड अभिमान आहे.तो सहजामहजी परंपरा मोडायला तयार होत नाही.त्यामुळे त्यांच्या परंपरांच्या माध्यमातून त्यांचा शाश्वत विकास साधता येईल.तो कशाप्रकारे साधता येईल याचा शोध घेणे हाच प्रस्तुत लेखाचा हेतू आहे.हा शोध स्थूल पातळीवर घेतल्या जाईल.

आदिवासी समुदायाची लोकसंस्कृती :

आदिवासी समुदायाची खरी ओळख म्हणजे त्यांची लोकसंस्कृती. या लोकसंस्कृतीचे ठळक वैशिष्ट्य म्हणजे प्रगत , शिक्षित समाजापेक्षा अत्यंत वेगळी अशीही संस्कृती आहे. महाराष्ट्रात कोकणा,म.ठाकूर,म.कोळी,वारली , कातकरी,ठाकर, माडीया गोंड, कोरकू, अंध,गोंड,पावरा, इ. जवळपास ४० ते ४५ जमाती राहातात.या प्रत्येक जमातीने स्वतः ची अशी संस्कृती जतन करून ठेवलेली आहे. आदिवासी समुदायाचा नागर जीवनाशी फारसा संबंध आलेला नसल्याने त्यांच्या लोकसंस्कृतीतून आदिमतेचे प्रतिबिंब ठळकपणे जाणवते.त्याबरोबरीनेच त्यात वापरलेल्या जाणा-या सगळ्या गोष्टी या निसर्गातूनच उपलब्ध केल्या जातात किंवा निसर्गतः मिळणाऱ्या गोष्टी त्यात साधन म्हणून वापरल्या जातात. प्रामुख्याने भाषा,चित्रकला,नृत्य , लोकगीते , लोकपरंपरा ,राहाणीमान इ. यात समावेश होतो. आदिवासी लोकसंस्कृतीचे ठळक उदाहरण म्हणून डोळ्या समोर येत ते म्हणजे वारली चित्रकला व तारपा नृत्य. याच लोकसंस्कृतीची व जागतिकीकरणाची सांगड घालून आदिवासी समुदायाचा शाश्वत विकास करणे शक्य आहे.

वारली चित्रकला :

वारली चित्रकला ही आदिवासी समुदायाच्या आयुष्याचे एक विभाज्य अंग आहे. डॉ गोविंद गारे म्हणतात " एक सहजगत्या उमलणारी भावभाव्यक्ती आहे.भोळ्या भावड्या आदिवासींच्या खडतर आयुष्यातला तो एक आनंदाचा क्षण आहे.त्यांचं वेगळं जग, रितीरिवाज,सण उत्सव दैनंदिन जीवनातील अनेक प्रसंग ,नकळत हळुवारपणे त्यांच्या कुडाच्या भिंतीवर साकार होत जातात." आज वारली चित्रकला ही फक्त आदिवासी पाड्यांपर्यंत मर्यादित राहिलेली नाही तर ती सातासमुद्रापार पोहोचली आहे.आज अनेक ठिकाणी चित्ररूपाने तिला मानाचे स्थान प्राप्त झाले आहे.त्याबरोवरीनेच वारली चित्रकलेची वस्त्रप्रावरणे उच्चभू समाजही ' फैशन ' म्हणून वापरली जाते.व या कलेने सजविलेल्या अनेक शोभिवंत वस्तूंना मोठ्या प्रमाणात बाजारपेठ निर्माण झाली आहे.

याचे श्रेय जाते ते पद्मश्री जिव्या सोमा मशे यांच्याकडे . इंदिरा गांधी यांनी हा हिरा हेरला आणि त्यास जगापुढे आणले. जिव्या मशे यांनी संधीचे सोने केले.जिव्या मशे स्वतः चे नाव चित्रावर लिहीत असे चित्रावर नाव लिहिणारे ते पहिले वारली चित्रकार आहे.वारली चित्रकलेची पारंपारिकता जपत त्यांनी वारली चित्रकलेत अनेक प्रयोग केले . आदिवासी पाड्याच्या भावजीवनाचे प्रतिबिंब असलेल्या वारली चित्रकलेला त्यांनी त्यातून मुक्त करून आधुनिक जीवनाचे संदर्भ दिले त्यामुळेच त्यांच्या चित्रात रेल्वे ,ट्रक किंवा आजुबाजुला होणारी वृक्षतोड इ . प्रतिबिंब दिसते.

वारली चित्रकला आज अपरिचित राहिलेली नाही. किंबहुना ' अतिपरिचयात अवज्ञा ' या उक्तीप्रमाणे काहीशी स्थिती वारली चित्रकलेबाबत झालेली दिसते.कारण आज मोठ्या प्रमाणात वारली चित्रकलेला बाजारपेठ निर्माण झाली आहे.त्यामुळे चित्रकलेचे शिक्षण घेऊन वारली चित्रांच्या नकला करून देणारे सजावटकार जागोजागी दिसत आहे.काव्या सारखा रंग आणि पांढ-या रंगाने भिंती रंगविताना दिसतात.अनेक संस्था , चित्रकार यांच्या माध्यमातून वारली चित्रकलेचे क्लासेस घेताना दिसतात .परंतु यातून वारली चित्रकलेचे नकलाकार निर्माण होताना दिसत आहे.कारण वारली चित्रकला म्हणजे फक्त रेषा किंवा रंग संगती नाही तर त्याला आदिवासी भावजीवनाचे संदर्भ आहेत.किंबहुना तोच वारली चित्रकलेचा आत्मा आहे.

त्यामुळेच आदिवासी समुदायातील तरूणांनी पुढे येऊन ही कला सातासमुद्रापार नेण्यासाठी प्रयत्न केले पाहिजे.त्यांनी शाश्वत विकासासाठी त्यांच्याकडे या कलेच्या रूपाने असलेले हे 'सोने' बाजारपेठेत विकले पाहिजे. अॅमेझॉन किंवा फ्लिप कार्ट या सारख्या ऑनलाईन विक्री करणाऱ्या वेबसाईटवर एक नजर टाकली तर काही हजार रूपायांना तिथे वारली चित्र विकत मिळतात. परंतु ते चित्र आदिवासी समुदायाच्या वैयक्तिक विक्री साठी ठेवलेली नसतात.त्यामुळेच जागतिकीकरणाच्या या काळात आदिवासी तरूणांनी या नव्या माध्यमातून आपली चित्र विकली पाहिजे.

आज मोठ्या प्रमाणात जागातून वारली चित्रकला शिकण्याची मागणी केली जात आहे.परंतु शिकविण्यासाठी योग्य असे लोक नाहीत . त्यामुळे आदिवासी पाड्यातील तरूणांनी पद्मश्री जिव्या सोमा मशे यांचा व त्यांच्या मुलांचा आदर्श डोळ्यांसमोर ठेवून ही चित्रकला नागर लोकांना शिकविली पाहिजे . जिव्या सोमा मशे यांच्या मुलाकडे जागतिक लोक वारली चित्रकला शिकण्यासाठी येतात. यासाठी आदिवासी तरूणांनी आधुनिक माध्यमाच्या वापर केला पाहिजे उदा. ऑनलाईन शिकविणे ,यु ट्यूब च्या माध्यमाचा प्रभावी वापर करून. यातून आदिवासी समुदायाच्या शाश्वत विकासाला गती प्राप्त होईल असे वाटते.

आदिवासी लोकनृत्य :

आदिवासी लोकनृत्य हा त्यांच्या जीवनाचा अविभाज्य भाग आहे. जीवनाच्या आनंदाच्या क्षणी प्रथम हुंकार बाहेर पडतो तो नृत्यातूनच . प्रत्येक आदिवासी जमातीची स्वतः ची अशी लोकनृत्य आहेत उदा. वारली जमातीचे तारपा नृत्य , कातकरी जमातीचे झिंगीनृत्य आधुनिक काळात या नृत्यांना देखील मोठ्या प्रमाणात मागणी आहे . परंतु या नृत्याच्या मुळ परंपरेची जाण व भान असणारी आदिवासी समुदाय पुढे येण्यासाठी घाबरतो त्यामुळे ही कला नागर समाजापर्यंत पोहचत नाही. आज विद्यापीठांच्या युवक महोत्सवात किंवा अनेक राष्ट्रीय , आंतरराष्ट्रीय पातळीवरील महोत्सवात लोकनृत्याला मोठ्या प्रमाणात मागणी आहे. परंतु या मध्ये आदिवासी समुदाय मागे पडताना दिसतो .

पारंपारिकतेचे जतन करून शाश्वत विकास :

' जुनं ते सोनं ' याची प्रचिती जागतिकीकरणाच्या पंचवीस वर्षे नंतर लोकांना येत आहे. त्यामुळे आधुनिक गोष्टींना नकार देत लोक पुन्हा मोठ्या प्रमाणात पारंपरिक गोष्टी कडे वळताना दिसत आहे. हायब्रिड खाद्याचा त्याग करून लोकांना गावरान खाद्य लोकांना पाहिजे आहे . तसेच जंगलातून मिळणा-या काही वस्तूंना मोठ्या प्रमाणात मागणी आहे. त्यामुळे 'सीड मंदर' राहीबाई पोपरे यांचा आदर्श डोळ्यांसमोर ठेवून आदिवासी समुदायाने आधुनिकतेचे अंधानुकरण न करता आपल्या परंपरांचे जतन करून त्यांना जगासमोर आणल्या पाहिजेत. जेणे करून त्यांच्या रोजगाराचा प्रश्न देखील सहजरीत्या सुटू शकेल.

आदिवासी महोत्सव व पर्यटन :

जागतिकीकरणाच्या या काळात ब्रँडिंगला अतिशय महत्त्व प्राप्त झाले आहे. त्यामुळे जागतिकीकरणाच्या प्रभावाने 'आदिवासी पर्यटन' ही नवीन संकल्पना उदयास आली आहे. शासनाच्या आदिवासी विभागाच्या माध्यमातून व विविध आदिवासी संघटनांच्या माध्यमातून आदिवासी कला, संस्कृती , कैशल्य , लोकजीवन या संदर्भात महोत्सवाचे आयोजन करून आदिवासी समाजाची नव्याने ओळख निर्माण केली जात आहे. आदिवासी व्यवहार मंत्रालयाच्या वतीने फेब्रुवारी २०१५ पासून प्रतिवर्षी 'वनाज' आयोजित केले जाते . महाराष्ट्रातील डहाणू येथे ' तरफ' आदिवासी महोत्सवाचे आयोजन होते . मुंबईमध्ये प्रतिवर्षी आयोजित केल्या जाणाऱ्या ' कालाघोडा' महोत्सवात आदिवासी युवा शक्ती संघटनेच्या माध्यमातून आदिवासी वस्तुंचे प्रदर्शन लावून देश विदेशातील पर्यटकांना आकर्षित केले जाते. याबरोबरच अनेक छोटे मोठे महोत्सव व प्रदर्शन सतत होत आहेत.

आदिवासी पर्यटन व महोत्सवाला राजमान्यता देऊन अधिक गतीशील करणे गरजेचे आहे. आदिवासी समुदायाचा शाश्वत विकास करावयाचा असेल तर , आधुनिकीकरण त्यांच्यावर लादण्या ऐवजी त्यांच्या पारंपारिक गोष्टींचा आधार घेतच ते केले पाहिजे. त्याबरोबरीने आदिवासी समुदायाने देखील आपल्या परंपरांची सांगड एका विशिष्ट मर्यादेपर्यंत आधुनिकतेशी घातली पाहिजे. व त्यातून आपला शाश्वत विकास साधला पाहिजे.

संदर्भ ग्रंथ सूची :

1. आगलावे प्रदीप , आदिवासी समाजाचे समाजशास्त्र , साईनाथ प्रकाशन, नागपूर
2. गुरव धनाजी , आदिवासी साहित्य , वाङ्मय सेवा प्रकाशन
3. गावित पुष्पा , आदिवासी संस्कृती भाषा व साहित्य , अर्थव पब्लिकेशन्स , धुळे
4. गारे गोविंद , वारली चित्र संस्कृती , श्री विद्या प्रकाशन , पुणे
5. गारे गोविंद , महाराष्ट्रातील आदिवासी जमाती , कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन , पुणे
6. जाधव सुधाकर , भारतातील आदिवासी समाज , चिन्मय प्रकाशन , औरंगाबाद

